

Tomo Virk

Literatura in politika

"Škoda je vse tiste pristne moralne energije, ki se porazgubi npr. zato, ker njeni nosilci mislijo, da jo je moči uresničiti z opazovanjem kemijskih procesov v možganih ali pa s preučevanjem literarnih kanonov. Globinsko gledano daje namreč vsej znanosti in še toliko bolj literaturi kredibilnost samo življenje in ljubezen do njega."

(Brane Senegačnik: Slovenska družba v tranziciji in opravilo intelektualcev)

"Ponavljam, ravno nasprotno je res. Posamezniki, ki resno jemljejo svoje potrebe, ne morejo biti zlorabljeni za služenje potrebam politikov ... Ljudje, ki se zavedajo svojih resničnih potreb, so pogumnejši, bolj uporniški, tudi v javnem življenju. Manj podkupljivi so od tistih – naj bodo kakršnega koli političnega prepričanja, tudi levega –, ki mahajo z zastavami."

(Adolf Muschg v pogovoru z Judith Ricker-Aberhalden)

((Uvod))

((Ko sem se ravno ubadal z vprašanjem, kako bi ta prispevek obrusil neproblematične splošnosti in vanj vdihnil nekaj "realnega" življenja, čeprav bi ga s tem naredil tudi bolj ranljivega, sem v *Delu*

prebral esej Braneta Senegačnika *Slovenska družba v tranziciji in opravilo intelektualcev*. Hvaležno se bom navezal nanj, saj mi ponuja priložnost za prav tisto "konkretnost", ki sem jo želel dati svojemu razmišljanju.

V odlomku, ki je bil objavljen v *Delu* in kot tak pomeni smiselno celoto, pisec retorično spretno – kot se predavanju tudi spodobi – polemizira z neko politično usmeritvijo in med drugim precej ostro obsodi zlasti intelektualce (v podobnem kontekstu pa so, čeprav ne povsem jasno, omenjani tudi z literaturo ukvarjajoči se), ki imajo do političnega delovanja skeptičen odnos; če sem prav razumel, korenini ta drža po njegovem mnenju v "maloumju" (najbližja razlaga v SSKJ: "ne-spametnost, neumnost"). Ta oznaka me je malce zbodla. V Senegačnikovem besedilu je (ne glede na to, ali se z njim strinjam) precej lucidnih ugotovitev. Vendar se mi je ob branju zdelo, da so podobno kot v njegovem nedavnem uvodniku v *Novi reviji* večkrat v slabi družbi preveč splošnih, površnih, zgolj retoričnih, včasih celo nedoslednih in morda tudi ne preveč strpnih sodb, ki njihovo učinkovitost kar nekako relativizirajo. Vedno sem se čutil blizu Senegačnikovim zavzemanjem za več duhovnosti v kulturnem prostoru, zato lahko le pritrdim denimo njegovi ugotovitvi, da pomeni biti intelektualec "hoteti videti duha, okusiti srce življenja". Nič manj se ne strinjam tudi s tole njegovo diagnozo (ki pa je sam, če smo pošteni, v tem eseju, pa tudi v omenjenem uvodniku, ne upošteva preveč dosledno): "Toleranca, sprejemanje različnosti, socialni čut, duhovni svet – vse to so zadeve, zaradi katerih je intelektualec poklican na svet." Toda ob tem globalnem strinjanju obstaja tudi vrsta problemov, na katere gledam drugače ter s katerimi se mi zdi smiselno in konstruktivno vzpostaviti dialog.

Da pa se ta *Uvod* ne bi čezmerno razširil, se bom predvsem omejil na tisto, kar se me pravzaprav najbolj tiče: namreč na – redke sicer – opombe o literaturi. "Literatura ne bo postala niti za las boljša, če jo kdo piše z veliko začetnico in jo kar tako, ne glede na fundus, iz katerega izrašča, razglašča za nosilko najvišjih moralnih načel," si lahko preberemo na nekem mestu Senegačnikovega besedila. Stavek je mogoče malce retoričen, saj polemizira z neko hipotetično trditvijo, ki je po mojem mnenju neutemeljena; težko bi namreč našli koga, ki bi res mislil, da bo

literatura boljša zaradi česa takega, kar navaja Senegačnik. Vendar to niti ni tako pomembno; bolj pozornosti vredno se mi zdi pri tem vprašanje, kaj je po Senegačniku tisti "fundus, iz katerega izraščá". Ker esej ni poetološka razprava, je seveda razumljivo, da ta "fundus" ni podrobno razložen. A iz konteksta je razvidno, da je nekako zajet v stavku: "Globinsko gledano daje namreč vsej znanosti in še toliko bolj literaturi kredibilnost samo življenje in ljubezen do njega." Toda če je tako, potem spet ne vem, komu je v tem pogledu namenjena polemična ost, kajti tudi to je na pogled sicer klena, a vendar precej splošna izjava, ki ji najbrž ne bo oporekal prav noben pisatelj ali raziskovalec literature, če je s tem mišljeno, da literatura raste iz življenja in je umetniška le toliko, kolikor nekako odseva to življenje (in ljubezen do njega). Tudi najbolj "hard-core" metafikcija – če vzamemo za primer kar najbolj skrajno obliko, ki pa pomeni pri nas zanemarljivo majhen, danes celo praktično že neobstoječ segment literature – namreč pravzaprav odseva neke poteze današnjega sveta in življenja. Ali če omenimo manj skrajno, a še vedno dovolj "liberalno" literarno usmeritev, na katero bi nemara lahko merila Senegačnikova ost: tudi nekateri slovenski metafikcionisti (recimo Andrej Blatnik in delno Igor Zabel) – ali pa v poeziji Milan Jesih, ki je pogosta tarča Senegačnikovih napadov – so vsaj po svoji "idejni" usmerjenosti *minimalisti*: to pa pomeni, da jih zanima prav *konkretno življenje* z malimi, včasih neopaznimi posebnostmi, ki so za to življenje – vsaj z njihovega vidika – bistvene in jih (tudi to lahko zapišemo) opisujejo z ljubeznijo do življenja. Če bi Senegačnikove besede vzeli strogo (in sam se eksplicitno zavzema za strogost, doslednost in resnico), bi torej videli, da je njegova pamfletistična ost v tem primeru uperjena proti zanemarljivo majhnemu, danes morda celo neobstoječemu delu literarne produkcije in je, če je res tako, zgolj retorična, takšna, kot je – vsaj po moji sodbi – značilna za politični diskurz.

Iz nekaterih drugih Senegačnikovih besedil seveda vem, da njegovo pojmovanje umetnosti sicer ni tako površno, ampak dobro pre-mišljeno in globoko, kot je za senzibilnega pesnika tudi primerno. Toda v tem eseju so njegove izjave očitno drugačne, najbrž zaradi diskurza, ki ga v njem uporablja, ta pa je na več mestih precej abstrakten, površen, bolj kot na samo stvar uperjen na določen učinek, skratka: političen.

Tega ne omenjam iz škodoželjnosti. Nasprotno, moja opažanja so povezana z nekim obžalovanjem oziroma razočaranjem – ki pa je seveda bolj posledica nekaterih mojih pričakovanj in zanj ne morem naprtiti krivde Branetu Senegačniku. Ta pričakovanja zadevajo tale dejstva: s padcem jugoslovanske države, "socializma" in njegovih komunističnih nosilcev na Slovenskem je nastalo realno upanje, da se bo kultura – in tudi literatura – razvila bolj pluralno. To pričakovanje se je delno uresničilo, vendar ne v tej (s)meri, kot bi si želel. Predvsem sem namreč upal, da se bo – ne nazadnje zaradi močne tradicije, pa tudi zaradi nesporno nihilističnega časa, ki dovolj razločno kaže žejo po stabilnejših vrednotah – ob močni "laični" okrepila in celo razbohotila katoliška kultura, umetnost in literatura. Do neke mere je do tega res prišlo, in sicer predvsem v krogu okrog revije *Tretji dan*, zlasti pod zglednim urednikovanjem Matije Ogrina in ob sodelavcih, kot je na primer Brane Senegačnik. Toda intelektualno najprodornejši pisci – med tistimi, ki so izrazito katoliške provenience, pomeni najvidnejšo "apolitično" izjemo Gorazd Kocjančič – so večino svoje intelektualne energije porabili za kulturno-politične, če že ne kar politične cilje, dosti manj pa za vzpostavitev jasne, religiozno podprte umetniško-duhovne refleksije. Ta ugotovitev (naj bo pravilna ali napačna) ni mišljena kot očitek.⁵ Svoja opažanja v zvezi s tem navajam le zato, da bi pokazal, v čem temelji tisto Senegačnikovo pojmovanje literature, s katerim se ne morem strinjati. Literaturi kot *umetniški* literaturi po moji presoji "kredibilnosti" nikakor ne daje "samo življenje in ljubezen do njega". Kredibilni bi bili potemtakem romani, ki bi jih potrjevalo samo življenje. (Ali tisti, ki bi potrjevali življenje? Ta nejasnost obstaja, vendar je za poanto povedanega nepomembna.) Toda ali ne bi iz tega sledilo, da so kredibilni na primer socialistično realistični romani Aleksandra Fadejeva? Ali morda, da so kot literatura (literarna umetnost) kredibilni tretjerazredni, a glede "potrjevanja življenja" povsem nesporni realistični romani? Vprašanje je retorično in odgovor bržkone

⁵ Edini (komaj prikriti) pravi očitek tega uvoda je namenjem diskurzu, ki – čeprav izjavlja drugače – v resnici ne dopušča in ne razume drugosti in drugačnosti.

jasen. Umetniška literatura je kredibilna zgolj zato, ker je *umetniška*.

Obstaja sicer možnost, da sem napak razumel, kaj je mislil Senegačnik, ko je zapisal, da daje literaturi "kredibilnost samo življenje in ljubezen do njega". A gotovo je, da s tem ni meril na njeno umetniškost, ki je po moji presoji edina sposobna podeliti to kredibilnost. Seveda, če rečem zgolj: umetniškost, nisem s tem še ničesar bistvenega povedal; takšno govorjenje celo zapade Senegačnikovi kritiki govorjenja o literaturi z veliko začetnico. Toda čeprav je vprašljivo, ali je to umetniškost sploh mogoče zadovoljivo in dokončno definirati, pa je mogoče to vsaj poskusiti. Še več, način tega definiranja tudi zaznamuje duhovno provenienco raziskovalca, ki to počne. Zato je mogoče predvideti, kako približno bi bila videti definicija bistva umetniškosti, ki bi ustrezala religioznemu svetovnemu nazoru. Lahko bi bila približno takšna, kot jo je v knjigi *Na poti v postmoderno* zapisal Janko Kos: "o umetniškosti (je) mogoče reči, da presega empirično imanenco bivajočega sveta, njegovo razpetost med Bit in Nebit, Nekaj in Nič". Kot taka je "pomembna, vendar seveda ne edina oblika človekove udeležbe v skrivnostnem, filozofiji in znanosti gotovo nedoumljivem delovanju transcendence (...) Ob umetnosti spada v to vrsto bivanja tisto, čemur se pravi s tradicionalnim izrazom 'svetništvo', ali pa to, kar razumemo z besedo 'ljubezen', kadar nam ni sinonim za erotiko, prijateljstvo ali kako drugo različico naravnega človeškega druženja v bivajočem, ampak mislimo z njo na nekaj absolutno presežnega v tistem pomenu, v katerem je 'ljubezen' prvi ustrezno formuliral apostol Pavel in ki se nanaša na nekaj absolutno presežnega, podobno kot umetniškost ali svetništvo (...) (N)ajtežje dojemljiva oblika takšne presežnosti je (...) ideja Kristusa."

Če sprejmemo dejstvo, da je umetnost kredibilna zaradi svoje umetniškosti (in ne vidim, kako bi temu lahko nasprotovali), potem je seveda na prvi pogled očitno, da Senegačnik in Kos to kredibilnost različno ocenjujeta. Janko Kos jo pojmuje kot nekaj presežnega, kar "presega empirično imanenco bivajočega sveta" in je s tem torej povsem nasprotno Senegačnikovemu življenju in ljubezni do njega. Kos tudi eksplicitno izpostavi bistveno razliko med znanostjo in umetnostjo, ki ju Senegačnik v pogledu kredibilnosti izenači. Še več, Kos, ki - v nasprotju s Senegačnikom - ni izšel iz kroga katoliških intelektualcev, definira

umetniškost približno tako, kot bi to pravzaprav pričakovali od njih.

Zakaj označi Senegačnik "kredibilnost" literature v nasprotju z zgoraj pojasnjenim pričakovanjem? Gotovo ne zaradi pomanjkanja "pristine duhovnosti" ali miselne ostrine; pač pa verjetno zaradi tistega procesa preusmeritve intelektualnih moči predvsem v politično delovanje, ki smo ga omenili zgoraj, oziroma prav v tem konkretnem primeru: zaradi ene od poant tistega odlomka njegovega prispevka k Študijskim dnevom v Dragi, ki smo ga lahko prebrali v *Delu*. Nekoliko grobo je poenostavljena v stavku, da sta "(v)naprejšnja obsodba politike kot načina urejanja splošnih zadev in zavračanje potrebe po obstoju moralnih kriterijev (...) popoln nonsens, ki korenini bodisi v skrajnem maloumju, bodisi v kratkoročni politični strategiji".*

Iz konteksta tega prispevka, pa tudi iz nekaterih drugih Senegačnikovih besedil je v tem navedku zaznavna težnja pokazati na nujnost spoznanja – ali morda celo opravičiti svoje lastno prepričanje o tem –, da je dolžnost (očitno vsakega človeka, posebno pa) intelektualca dejavna udeležba v političnem dogajanju. In prav iz te težnje potem izvira tudi pojmovanje kriterija kredibilnosti literature. V navedenem eseju Senegačnik neposredno sicer nagovarja predvsem intelektualca. Seveda pa je jasno, da je na Slovenskem intelektualec pravzaprav neločljivo spet z literatom; to se pokaže tudi v Senegačnikovem eseju, implicitno pa je že njegovim prejšnjim razmišljanjem in sploh nazoru kroga, ki mu pripada in nasprotuje načelnemu stališču, naj bi bila literatura oziroma literat kot

* Grob, površen in ne preveč "intelektualski" je ta stavek iz več razlogov. Brez vzpostavitve kakršne koli morebitne razlike so v nadaljevanju nato naštetih na primer tisti, ki se raje kot s politiko ukvarjajo "z opazovanjem kemijskih procesov v možganih ali pa s preučevanjem literarnih kanonov" in podobno. Iz retorike predavanja precej nedvoumno sledi, da so to tisti "maloumneži" iz prejšnjega navedka. Še bolj "grob", le da v drugem smislu (namreč: grobo poenostavljen in rahlo neločilen) je sporni navedek. "Vnaprejšnja obsodba politike" je "kratkoročna politična strategija"? Poleg tega je skepsa do politike povezana z zavračanjem zahtev po obstoju moralnih kriterijev, kar je spet precej splošna in v tej splošnosti povsem retorična sintagma, ki pravzaprav ne drži, saj o nujnosti obstoja moralnih kriterijev dvomi le malokdo (vprašanje je le, kakšna je vsebina teh moralnih kriterijev!), vsekakor pa tega ni mogoče povezovati s tistimi, ki čutijo do politike skepsa in se raje predajajo – na primer – znanstvenemu delu.

taka iz aktualistično pojmovane politike izvzeta. Literat po tem mnenju ne sme plavati nekje v oblakih, ampak mora trdno stati na tleh, v življenju, ki ga – čeprav neusmiljena ali ravno zato – kroji politika, saj tudi njegovi literaturi daje kredibilnost ravno življenje.*

Seveda se – znova – lahko strinjam z načelnim in splošnim Senegačnikovim stališčem, da je politika del kulture in da intelektualec mimo tega ne more. Prav tako ne mislim zanikati pomena, ki ga ima delovanje intelektualca tudi za sfero politike. Toda razlike se utegnejo

* Senegačnik se zaveda, da tudi njegova sodba o tem ne sme plavati le nekje v oblakih, zato jo skuša filozofsko utemeljiti. Namreč s prepričanjem, da "današnji človek misli specialistično" in analitično, da mu manjka torej težnja k sintezi in celovitosti, ki zaznamuje duha in pravo duhovnost. Temu izhodišču je potem implicitna teza, da so vsi pojavi zajeti v celovitost življenja, ki ga živimo polno in duhovno le tedaj, če se pač dejavno ubadamo z vsemi temi pojavi. Eksplicitni sklep je pač v tem, da se morajo intelektuali nujno ukvarjati s politiko. Zakaj ne s svojim zdravjem, na primer prek športa, bi kdo hudobno dodal. Lahko pa bi bil manj hudoben in bi spomnil, da je ob idealu polnovrednosti življenja, ki nam je predvsem *per negationem* ponujen v obravnavanem eseju, nepolno tudi na primer življenje in delovanje Gregorja Strniše, ki nam je prav zato, ker je živel svojo, od gornje bistveno drugačno (po)polnost, zapustil pesniški opus, ki dela naš svet neskončno polnejši in bolj celosten, kot to zmore po moji sodbi politični angažma v Senegačnikovem smislu kritičnega intelektualca.

Teza o potrebi po celovitosti se zdi sicer sama na sebi sprejemljiva – do razlik pride predvsem ob vprašanju, kako naj to celovitost razumemo. Ugovore pa lahko vzbudi hipoteza, na kateri je utemeljena. Trditev, da "misli današnji človek specialistično", za kar je mogoče navesti vrsto dokazov, bi bila morda aktualna pred desetletji (ko je o tem pisal na primer dr. Trstenjak), danes pa je vsaj presplošna, če ne celo sporna. Zdi se, da je res ravno nasprotno. Ne samo v humanistiki, tudi v tehničnih in naravoslovnih znanostih obstaja (celo v skladu z duhom postmoderne dobe) težnja po interdisciplinarnosti; a ne le to, včasih znanstvene discipline celo presega tudi meje interdisciplinarnosti in posegajo na področja duha v najširšem, najbolj neomejenem smislu. Znanstvene in poljudnoznanstvene uspešnice (na primer Hofstadterjeve) so lep dokaz tega. Primer, ki kaže, da je podobno tudi pri nas, pa je Peruševa knjiga *Vse v enem, eno v vsem*, ki je pravzaprav v tem smislu *mainstreamovska* in je bila deležna tudi temu ustrezne pozornosti. Seveda te težnje stran od specializacije in k duhovnosti niso opazne samo v znanostih, ampak tudi v našem vsakdanjem življenju, v premikih k več duhovnosti (vštevši z vsemi negativnimi njujejdzevskimi pojavi), končno tudi v vedno bolj popularnem "zdravem načinu življenja", ki izhaja ravno iz celostne filozofije in prisega v prvi vrsti na *duhovnost*. Senegačnikova kategorična ugotovitev se zato zdi neutemeljena, v najboljšem primeru pa – če upoštevamo opisana dejstva, ki jih bo ne glede na to, kaj si o njih mislimo, težko zanikati – premalo razložena.

pojavitvi glede tega, kako pojmujeemo kulturo, zlasti pa, kako razumemo intelektualčev angažma v tej sferi: kot bolj "kulturniški" (in kot tak v širšem smislu tudi političen) ali "političen" v ožjem smislu? (Na ravni deklarativnih izjav izrazito politično razumnik mogoče celo ne bi hotel delovati; v praksi pa utegne biti dugače.) Delovati v skladu z neko točno določeno, celo strankarsko opredeljeno politično opcijo pomeni – pa naj tako delujoči slovenski intelektualci, tako ali drugače zbrani okrog več strank, to vidijo in priznajo ali ne – delovati politično v ožjem smislu, torej v okviru *političnega pragmatizma*. Domišljati si, da katera koli institucionalizirana politična opcija ni v prvi vrsti *pragmatična*,* je po moji sodbi naivno. Zato mislim in opažam, da tak intelektualski angažma ni angažma za resnico, kot to eksplicitno terjaja Brane Senegačnik. To pa ne pomeni, da sem skeptičen do "idealnega modela" intelektualčevega angažmaja. Nasprotno, tudi na Slovenskem vidim jasen primer nekoga – in spet sploh ni važno, ali se z njim v celoti strinjam –, ki v tem smislu res deluje kot pravi intelektualec: namreč Draga Jančarja, ki mu ni pomembno, ali se njegova subtilna percepcija ujema s tem ali onim političnim pogledom, s programom in prizadevanji te ali one stranke, ampak neobremenjen z imperativi takšne ali drugačne "pravilnosti" in zavezanosti skupnemu političnemu cilju izpisuje resnico, kot jo v nekem trenutku vidi s svojim kritičnim očesom, brez negativne selekcije, ki bi nekatere politične subjekte (razumno je domnevati, da nihče ni popoln) izvzela iz kritike, druge pa satanizirala. S tem najlepše demonstrira tisto duhovno svobodo, ki jo intelektualec po moji sodbi nujno mora imeti, če naj v svojem poslanstvu – ki je res poslanstvo duha in resnice – primerno nastopi tudi v polju političnega. Drug tak primer tipične umetniške in intelektualske svobode je pisec *Norosti tedna* v *Dnevniku*, čigar diskurz na videz sicer ni povsem resen, ki pa se, kot nam živo dokazujejo njegove norčije, jasno spominja znanega dejstva, da je na nekdanjih evropskih dvorih (zlasti politična) resnica smela prihajati na dan samo iz

* Ta izraz tu ni mišljen pejorativno; politika v določeni meri gotovo mora biti takšna, da dosega konkretne cilje, sicer so njena prizadevanja nesmiselna. Tudi "načelnost" v politiki je pragmatična; takšne so razne koalicije, strategije itd.

ust *dvornega norca*.

Ampak s tem sem pravzaprav že skrenil s tistega, za kar mi v tem prispevku gre, in skoraj padel v polemiko, ki se bolj kot v iskanju svoje lastne resnice izčrpava v iskanju prijemov, s katerimi bi spravila nasprotnika na kolena, pokazala njegove slabosti, ga s primernimi krepkimi izrazi ozmerjala in – če je mogoče – tudi osmešila. Prav to pa je tisto, čemur bi se rad izognil. Kljub temu – ali pa morda prav zato –, da vidim nekatere stvari drugače kot Brane Senegačnik, sprejemam njegovo besedilo kot izzivalno in povsem relevantno. To zadnje zlasti zato, ker vendarle (znova) razpira vprašanje mere političnega angažmaja intelektualca in prek tega – dejstvo, da govori eksplicitno predvsem o intelektualcu, ob poznavanju razmer seveda ne more biti protargument – tudi literata oziroma literature. To vprašanje pa je pomembno predvsem iz razloga, da glede njega na Slovenskem obstajata najmanj dve mnenji. Prvo je blizu tistemu, ki ga zastopata Brane Senegačnik in krog sodelavcev (ali vsaj njegov del) okoli *Nove revije*. Drugo, bolj "apolitično", pa je bilo med drugim zapisano v programski usmeritvi revije *Literatura*, kot je bila predstavljena v *Uvodniku* v devetnajsti številki in je bila (in je ob priložnosti še) deležna tudi nekaterih odzivov, predvsem kritičnih. Odločitev za eno ali drugo mnenje torej ni samoumevna, ampak jo je treba nenehno utemeljevati. Zelo verjetno je, da sta bili obe strani večkrat tudi napačno, poenostavljeno razumljeni. Če so se "politični" izpostavljali očitkom fundamentalizma in celo populizma ter politikanstva, se je "nepolitičnim" očitalo eskapizem in vrsto manj prijetnih stvari, ki jih ne nazadnje vsebuje tudi Senegačnikov članek. Najbrž je res, da je bila večina očitkov neupravičena; res pa je tudi, da je v svoj "zagovor" dosti manj storila "apolitična" stran, morda zato, ker je menila, da bi bila morebitna polemika preveč *politična*, ali pa iz drugih, včasih mogoče celo osebnih razlogov. Kakorkoli že, razen občasnih zamer in očitkov, ki pa so bili največkrat namenjeni napačnemu naslovniku, med eno in drugo stranjo ni prihajalo do dialoga. To pa tudi pomeni, da najbrž ne ena ne druga stran nista imeli priložnosti, da bi kritično preverili svoja stališča – ali morda celo ugotovili, da so nekateri očitki, ki jih namenjata druga drugi, neutemeljeni. Senegačnikovo pisanje – ne le v tem eseju, ampak morda še bolj v omenjenem uvodniku v *Novi reviji* – je torej dodatno

pomembno tudi zato, ker kar kliče po prijateljski izmenjavi mnenj, s tem pa utegne privedi tudi do razčiščevanja in nemara celo korigiranja lastnih stališč na eni in drugi strani.

Namen kratkega prispevka, ki bo sledil temu predolgemu uvodu, prvotno pravzaprav ni bil eksplicitno soočenje z drugačnimi stališči, ampak predvsem skoraj asociativno, ne preveč strogo urejeno nanizanje nekaterih refleksijskih drobcev s temo literature in politike. Z nejevoljo opažam, da je *Uvod* to namero nespametno ogrozil; na tem mestu ga zato končujem.))

Literatura in politika

Pred leti, točneje: leta 1987, sem že objavil esej z naslovom *Umetnost in politika*. Zaradi okoliščin, ki so znane (tedanje politične razmere: enopartijski režim, odvisni položaj Slovenije v Jugoslaviji), sem takrat nasprotoval tistim, ki so hoteli umetnost povsem izvzeti iz politike. Po eni strani se mi je zdelo, da je zlasti v totalitarnem režimu, mogoče pa tudi nasploh, umetnost že sama na sebi, kot takšna, nekako politično dejstvo. Jasno pa je bilo tudi, da je bila zlasti literatura (poleg posameznih del mislim tu tudi na pretežno literarne kulturniške kroge okoli revij *Beseda*, *Revija 57*, *Perspektive*, *Most*, *Revija 2000*, *Nova revija* in morda še katere) pravzaprav edini prostor, v katerem se je lahko izrazila politična – in sploh kakršna koli: duhovna, mišljenjska, nazorska, kulturna itd. – drugačnost. Leta 1995 so razmere drugačne. Slovenija je samostojna, družbeni red pa parlamentarna demokracija, s čimer pravzaprav odpadajo razlogi, zaradi katerih sem pred osmimi leti pisal svoj esej. Moja razmišljanja o današnji vlogi literature in politike so zato drugačna. Prav lahko, da zmotna. Vendar bom skušal navesti nekaj argumentov, ki se dotikajo problemov, do katerih se mora po mojem mnenju (danes) opredeliti vsak premislek o literaturi in politiki.

* * *

Naj uvodoma postavim nekaj radikalnih, v njihovi splošnosti in

načelnosti morda spornih tez:

Med politikom in umetnikom oziroma pesnikom je nepremostljiv prepad. Biti umetnik (s tem mislim: biti to tudi *po duši*) namreč pomeni verjeti v izjemno, nevidno, na dolgi rok delujočo, zato pa toliko bolj bistveno vrednost in moč umetnosti. Biti politik pomeni nekaj drugega: biti stvaren, realen, uzrt v to, kar se trenutno in konkretno dogaja. Politika in umetnost v tem pogledu nista primerljivi. Če je kdo z vso svojo eksistenco literat, umetnik, potem se njegova ustvarjalnost izraža predvsem v umetnosti. Kdor se odreče tej moči, na primer v korist politične moči, je očitno izgubil vero v zadostnost umetnosti.

Oboje seveda ne gre. Umetnik in politik, umetnost in politika sta si preprosto mnogo preveč vsaksebi. Vstop v politiko običajno pomeni smrt pesnika. Ali v najboljšem (denimo Kocbekovem) primeru: pesnik, ki tudi v politiki ostane pesnik, zaverovan v svoje pesniško poslanstvo oziroma poslanstvo umetnosti sploh, je slab, lahko celo škodljiv politik. Kompromis ni mogoč: ali politik ali pesnik. Pesnik v politiki nima kaj iskati.

Tako jasno in radikalno stališče je po eni strani dovolj samo-umevno, po drugi strani pa utegne biti sporno. Ugovarjati mu je namreč mogoče, da pojmuje človeka kot izrazito omejeno, "specialistično" bitje, da ga – kot totalitaristični režimi – omejuje v njegovi svobodi in mu ne pusti biti kompleksna, celovita oseba. Toda v jedru takšnega ugovora bi bil skrit nesporazum, za katerega je najbrž kriva prevelika provokativnost gornjih tez. Te namreč nočejo trditi, da nekdo, ki piše poezijo, ne more biti na primer tudi predsednik države ali kak drug politik. Človek je gotovo celovito bitje, ki lahko v sebi zaobsega tako eksistenco pesnika kot politika.* Pač pa se eksistenca pesnika in eksistenca politika izključujeta v tem smislu, da lahko soobstajata le druga *ob* drugi. Natančneje bi morali zato reči takole: v *trenutku*, ko je kdo pesnik, ne more biti politik. Ali drugače: misliti pesniško nikakor ne more pomeniti

* Čeprav bodo seveda tisti literati, ki sintagmo o "svetotvornosti poezije" jemljejo resno – tudi na Slovenskem jih je nekaj, in nikakor niso na dnu pesniškega Parnasa! – temu morda ugovarjali.

misliti tudi politično.

To je pravzaprav tako samoumevno, da temu najbrž nihče ne bi ugovarjal; še več, tako govorjenje se lahko zdi celo povsem odvečno in nesmiselno. Pa vendar ni tako nesmiselno, če se spomnimo tega, da v slovenskem javnem življenju nekateri literati (v vlogi intelektualcev) nastopajo izrazito *politično*, to pa kot *pesniki*, *literati*. Pri tem je njihovemu nastopanju implicitno prepričanje (bodisi njihovo lastno ali poslušalcev) o apriorni verodostojnosti, ki jim jo podeljuje prav to, da so literati. Med razumniki, ki so se spustili v javno delovanje, ki bi ga težko označili drugače kot že kar v ožjem smislu politično, so posebno vidni – vsaj z mojega gledišča – prav oni.

Če skušamo premisliti razloge za ta pojav, naletimo na več dejstev, ki ga ne samo pojasnjujejo, ampak morda tudi opravičujejo. Gre seveda za znane, že večkrat predstavljene okoliščine. Temeljni razlog za takšno stanje je najbrž tradicionalna vloga pesnikov v narodovi zavesti oziroma tisto, kar je Dušan Pirjevec poimenoval "prešernovska struktura". V dobi Prešerna in Cankarja, ko smo bili Slovenci še dlje od svoje države kot pozneje v obeh Jugoslavijah, je bila pesniška beseda že sama na sebi politično dejanje. Pesniki in pisatelji so bili nosilci narodove identitete, ki se ni mogla udejaniti v svoji lastni državnosti. Zato smo Slovenci pesnike – čeprav smo jih za njihovega življenja zanemarjali, saj nam ni bila všeč resnica o nas samih, ki so jo kazali – po smrti povzdigovali na najvišji piedestal in jih sakralizirali. Ta sakralizacija se je prenesla tudi v poznejše čase, kazala pa se je na več načinov. Po literatih niso (bile) poimenovane samo številne ulice (kar je vendarle precej običajno), ampak med drugo svetovno vojno tudi vojaške enote, pozneje celo vojašnice. Prešernov dan je danes državni praznik; največja kulturna ustanova se imenuje po Ivanu Cankarju – čeprav je bolj namenjena drugim vejam umetnosti in smo imeli Slovenci vsaj v svetovnem merilu gotovo bolj odmevne umetnike. In končno tisto, kar je nemara najbolj značilno: da bi potrdili verodostojnost svoje politične usmeritve, so se po alibi – zlasti k Prešernu in Cankarju – zatekali ne samo ideologi prejšnjega enopartijskega režima, ampak je danes podobno potrebo po utemeljevanju svoje lastne politične vizije v misli in delu nacionalnih literarnih prvakov opaziti na primer tudi pri tistih političnih silah, ki so

najostrejši nasprotniki njegovih naslednic.

Ta posebna vloga umetnosti ni bila konstruktivna le v narodotvornem smislu, v času Avstro-Ogrske denimo, ampak se je pozneje, zlasti po letu 1945, izkazala za tvorno tudi v bolj ozko političnem smislu. Nazorska, mišljenjska in politična drugačnost, zlasti pa kritika tedanjega režima, so najprodorneje (včasih celo izključno) prihajale na dan prav z literaturo (omenimo le Zajčevu poezijo, Kocbekov *Strah in pogum* in *Lipicance*, Strniševe *Ljudožrce*, Grafenauerjev *Crngrob*, Snojev *Gavženhrib*, pisanje Marjana Rožanca, Hofmanov roman *Noč do jutra*, Torkarjevo *Umiranje na obroke* ipd.; sem sodijo seveda tudi krogi sodelavcev že omenjenih revij, od sredine osemdesetih let naprej pa tudi Društvo slovenskih pisateljev.) Tej tradicionalni vlogi literature so na neki način očitno zapadli tudi komunistični oblastniki, saj so – to kažejo tudi najnovejše, *nevtralne* analize – literaturi puščali relativno avtonomijo. Po drugi strani pa so njene ustvarjalce budno spremljali in jih imeli za politično skrajno nevarne. To pa spet – paradokсно – ne zaradi njihovega eksplicitnega, konkretnega političnega delovanja (temu so se ti zvečine odrekli, saj za kaj takega tudi ni bilo realnih možnosti), ampak prav zaradi *duhovne* moči njihove literature, ki je na Slovenskem svoj ugled bolj kot spoznanju o resnični vrednosti umetnosti najbrž dolgovala svoji tradicionalni sakraliziranosti in je zato režimu prav kot taka očitno predstavljala zelo pomembno nevarnost.

Tako seveda ne preseneča, da je do (vsaj po moji presoji) najodločilnejšega prispevka k uvedbi demokracije v Sloveniji prišlo po zaslugi delovanja kulturniških krogov, v katerih so prednjačili literati. Prav to pa je najbrž v njih znova aktualiziralo tiste momente prešernovske strukture, po katerih je literat posebno utelešenje narodove identitete, s tem pa tudi zanesljivi pokazatelj njegove usode.

* * *

Omenjeni razlogi pomagajo osvetliti tradicionalno "politično" vlogo slovenskega pisatelja (in posredno tudi nakazujejo, zakaj so razumniki na Slovenskem predvsem tisti intelektualci, ki so tako ali drugače povezani z literaturo). Toda če držijo – potrjujejo jih mnoge analize, ovrgel

pa jih ni pravzaprav še nihče –, potem je najbrž tudi razumljivo, da je z osamosvojitvijo ter vzpostavitvijo demokracije, tema za Slovence tako ključnima dogodkoma, pri katerih so veliko vlogo odigrali prav kulturniki in literati ter s tem upravičili svoje tradicionalno poslanstvo, razlog za takšen posebni položaj pisateljev pravzaprav odpadel. Literatura je nedvomno še vedno narodotvorna; vendar ne več v tistem aktivističnem političnem smislu kot nekdanj, saj smo Slovenci danes že politični subjekt in literaturi tega manka ni več treba nadomeščati. Vsaj kar se javne, politične vloge tiče, je današnji slovenski literat po logiki Pirjevčeve teorije (ki ima gotovo svoje slabosti, a najbrž le ni povsem zgrešena) izgubil svojo tradicionalno avro, ki mu je vedno dajala tudi apriorno *politično* kredibilnost. Kot javno nastopajoči ni zato zaradi svojega pesništva v politiki nič bolj verodostojen kot kdor koli drug. (Sicer pa, če smo natančni, za svojega življenja tak tudi nikoli ni bil; "avra" sakralizacije mu je, kot opozarja Pirjevec, vedno bila dodeljena šele po smrti.) In kot literat – v nasprotju s svojim tradicionalnim poslanstvom – tudi ni nič bolj kot kdor koli poklican za to, da deluje tudi politično (če seveda beseda "politično" ne označuje nečesa, kar se tiče samega bistva narodovega obstoja in identitete).

S tem se je vzpostavilo pravzaprav neko "normalno" stanje, saj komu, ki je pesnik ali pisatelj, zaradi te njegove poklicanosti nikakor ne pripade politična ali moralna kredibilnost. Poznavalcem literature je najbrž odveč omenjati italijanske fašistične pesnike ali zadrti nacizem Knuta Hamsuna ali prav neverjetno grobi in aktivni protisemitizem Luis-Ferdinanda Célinea, če se omejimo le na najbolj izrazite primere. Globina pesniške intuicije in umetniškega uvida pred neverjetnimi političnimi zmotami – pa tudi osebnimi moralnimi zablodami – ni obvarovala ne njih, ne denimo Osipa Mandelštama, ki je Stalinu "iz čistega srca" zapel hvalnico le nekaj dni preden ga je dal ta umoriti. Tudi Borgesu, ki se je z občudovanja vrednim državljskim pogumom pokončno upiral Peronu, njegova poezija ni preprečila, da ne bi servilno pokleknil pred čilskim diktatorjem Pinochetom. Globoka in pristna religioznost, ki preveva dela Dostojevskega, se ne kaže ne v njegovem političnem ne osebem življenju, polnem kockarstva in prevar. Evropsko znana literatura Dobrice Cosića ali Milorada Pavića tema piscema ne daje dovolj kritičnega uvida,

da bi se zmogla izmakniti neverjetnemu političnemu brezumju, itd.*

Še bi lahko naštevali, poleg "črnih ovc" tudi nedvomno svetlejših primere. A naša poanta bi ostala pravzaprav ista. To, da je kdo pesnik, ga preprosto ne odrešuje človeških zmot in zlasti v času, ko "prešernovska struktura" ne velja več, tudi ne avtorizira njegove politične vloge in delovanja. Moč poezije ne odloča o razumniški in politični verodostojnosti pesnika kot političnega subjekta. Zato je mogoče, da si v nekem trenutku s puško v roki drug zoper drugega stopijo – naj mi bo dovoljena ta slikovita primerjava – na eni strani Balantič in Hribovšek ter na drugi strani Kocbek in Vodušek.

* * *

Gornja dejstva so znana, iz njih izhajajoči sklepi nekako samo-umevni. Tole pisanje na videz nemara strelja v prazno. Pravzaprav ne verjamem, da bi danes naleteli na literata, ki bi o sebi trdil tisto, kar gornje vrstice zanikajo: da ga namreč to, da je literat, posebej kvalificira tudi za nastop na političnem področju. Pa vendar je v (večkrat zelo hudih, čeprav verjamem, da nepremišljenih) očitkih, ki jih "politični" namenjajo svojim "apolitičnim" kolegom glede te apolitičnosti, implicirano prepričanje, da se je prav literat posebej dolžan angažirati tudi v tej smeri. Ta *dolžnost* utegne biti upravičena, kadar je podložena s kakim globljim metafizičnim dejstvom, denimo s tistim mankom in njegovo kompenzacijo, ki ju opisuje Pirjevec. Več kot upravičena je lahko tudi v razmerah, kadar je polje svobode in drugačnosti s politično represijo drastično zoženo, tako da politične razmere zahtevajo mobilizacijo vsakega civilno pogumnega državljana. Ker pa se zdi, da so tovrstni metafizični in politični razlogi danes odpadli, je morda vendarle premisleka vredna (z gornjimi primeri podprta) ugotovitev, da literatu za politično (ali moralno) delovanje zunaj literature *kot umetnosti* prav nič

* Z literature bi lahko seveda preskočili tudi na intelektualce; na De Mannov in Heideggrov nacizem, ali pa na našim razumnikom dosti bolj znane in nekdanj visoko cenjene hrvaške, predvsem pa srbske razumnike, očete današnje morije na Balkanu!

ne podeljuje neke *apriorne* verodostojnosti, ki bi ga k temu posledično zavezovala. Res bo kvečjemu to, da se literati – kot pač vsi ljudje – očitno delijo na zelo različne "tipe"; kot "zasebniki" čutijo eni večjo, drugi manjšo naklonjenost do politike, eni manjšo, drugi večjo potrebo po delovanju v njej. Literatura je v smislu takega delovanja gotovo močno orožje, ki pa je lahko uporabljeno v dobre ali zlorabljeno – primerov ni malo – tudi v manj dobre namene.

Prav iz tega, morda res zmotnega, a gotovo iskrenega premisleka raste na primer moje prepričanje o tem, da politika danes ni prvenstvena naloga literata, ampak je to literatura. Sintagma o "vračanju literature k njej sami" zato v tem smislu opozarja na zgodovinsko dejstvo, da je imela literatura na Slovenskem (z njo pa tudi slovenski literat) v nekem smislu privilegirani položaj, saj je bila na neki način porok tudi za *politično kredibilnost*; da je v nekem trenutku izkoristila ta svoj posebni položaj in tvorno delovala predvsem politično; da pa je z novo nastalimi razmerami (ki ukinjajo tudi "politično avro" slovenskega literata in v literarnem okolju temelječega razumnika) – k sreči – napočil tudi čas, ko se literatura lahko "vrne k sami sebi".

"Vrnitev literature k sebi" pomeni pravzaprav njeno osvoboditev za čim večjo *umetniškost*, ki utegne biti zaradi literatovih aktualnih političnih "dolžnosti" v določeni meri blokirana. Da ta umetniškost ne gre nujno vstric s politično pravilnostjo, ali še več: celo z nacionalno pomembnostjo ne, ni samo specifična slovenske, ampak tudi drugih literarnih zgodovin. Pogosto se namreč dogaja, da kak narod svojemu pesniku ali pisatelju prisodi v okviru nacionalne literarne zgodovine večji pomen, kot pa mu – primerjalno – pripade denimo v svetovnem merilu. Tako je lahko tak nacionalni pesnik nekemu narodu izjemno pomemben, toda svetovna literarna zgodovina daje prednost komu drugemu. Seveda tudi svetovni literarni kanon ni absolutno merilo – in primer je lahko tudi slabo izbran. Toda omenjena dejstva nas opozarjajo na tole: vrsta literarnih del ima sicer res tudi politično razsežnost in tudi zaradi nje je lahko v okviru nacionalne kulture kako delo izjemno pomembno. Vendar pa tovrstna pomembnost ne izraža nujno tudi umetniškega dometa takega dela. Še več: če pomislimo na velika dela svetovne književnosti, ki so preživela zob časa in nam veljajo za pravo, najvišjo umetnost, moramo

priznati, da komaj najdemo kakšno, ki bi kot tako veljalo zaradi političnih razsežnosti. S tem ne mislim reči, da teh v njih ni; vsekakor pa niso kot take aktualne za današnjega bralca – za umetniško recepcijo bi bile najbrž celo moteče –, ki ga na teh delih prevzame predvsem tisto, kar se ne da opisati in lahko imenujemo le njihova *presežnost*. Ta pa gotovo nima nobene zveze z njihovo politično razsežnostjo. Umetniškost je celo tako pomembna, da na primer tudi slovenski razumniki, kadar skušajo opozoriti na kaj globokega, duhovno pomembnega, v ta namen navajajo odlomke iz del, ki so značilna po čim večji umetniški moči, ne pa – denimo – iz nacionalno-političnih razlogov. (Sicer tudi Brane Senegačnik, če vzamem ta primer, za moto k svojemu prispevku ne bi izbral odlomka iz Gottfrieda Benna, ampak bi navedel kakega domačega pesnika ali pisatelja.)*

Sintagma o vračanju literature k sami sebi je skušala torej opozoriti predvsem na to, da je po obdobju, ko se je bila literatura tako rekoč zavezana bolj posvečati tudi političnim vidikom – oziroma ko je to počela nehote, zgolj s tem, da je pač odsevala vsakdanjo življenjsko stvarnost v njeni globlji resnici – napočil čas, ko lahko več pozornosti posveti temu, zaradi česar je za nas sploh pomembna in (tudi politično!) učinkovita: svojemu bistvu kot umetnosti, *umetniškosti*. Vračanje literature k sebi torej ne pomeni njene izolacije od "celovitega življenja", kakršno zaznamuje "duha"! Ravno narobe je res! Literatura naj bi se vrnila k sebi, da bi bila čim polnejša, celovitejša. In prav takšna, polna in celovita, je šele v nekem bistvenem smislu tudi politična.

* * *

Zadnje besede zvenijo nekoliko abstraktno. Na prvi pogled celo

* Dodam naj še, da res ne vidim, v čem bi lahko bila zahteva po izvzetju literature iz aktualistične politike danes sporna. Kakršen koli imperativ o političnosti literature bi nas samo vrnil v že znano situacijo. Ne le v kako zapovedano literarno usmeritev, ampak v povsem (nihilistično) relativistično situacijo, v kateri je na primer Karel Destovnik Kajuh veljal zaradi svoje politične pravilnosti več od Balantiča ali Hribovska. Zavzemanje za "apolitičnost" literature ima pred očmi tudi ta absurdna dejstva.

sodijo v tisto razmišljanje o umetnosti, ki – po Branetu Senegačniku – literaturo "piše z veliko začetnico in jo kar tako, ne glede na fundus, iz katerega izrašča, razglša za nosilko najvišjih moralnih načel". Zato bom skušal te načelne besede vendarle nekoliko konkretizirati. Pri tem se bom "uklonil duhu postmodernizma" in to storil s citatom. Navedel bom dva odstavka eseja *Umetnost in politika*, ki sem ga leta 1987 objavil v reviji *Literatura*. Uvodoma sem tedaj napravil kratek poetološki ekskurz in kot epohalno bistvo umetnosti oziroma umetniškosti definiral "popolno", ki sem ga razumel kot "atribut absolutnega"; pri tem sem mislil približno tisto, kar v svoji razpravi *Umetnost in estetsko v postmoderni dobi* precej bolj nazorno in sistematično opiše Janko Kos. Odstavka se – zaradi verodostojnosti ju navajam nespremenjena – glasita takole:

"Odnos politike do umetnosti zaznamujeta dve značilnosti. Medtem ko je velik napor politike usmerjen v to, da bi polje svojega delovanja predstavila kot popolno, pa umetniška fikcija vzpostavlja lastno, prepričljivejše polje popolnosti, ki seveda ruši vsako popolnost 'navadne' (torej tudi politične) stvarnosti. Po tej plati je želja politike po ukinitvi umetnosti seveda razumljiva. In drugič: fikcija sproža pri receptorju imaginacijo, ki je ni moč voditi in kontrolirati, saj je zunaj vsakega koda ter je individualna. S tem vzpostavlja umetnost diskurz, diametralno nasproten avtoritarno-despotskemu diskurzu politike. Odnos politike do umetnosti je tudi v tem primeru lahko samo negativen.

Na drugi strani pa ima tudi umetnost oziroma kulturna sfera v celoti do politike negativen odnos – kot razkrivanje njene umazanosti, zvičajnosti, njenega zla itd. (V literaturi npr. že Cankar, danes Hofman, Rupel, Torkar, Kiš, Kalajdžić, Grass, Enzensberger, Koestler, Solženicin itd.) S tem, ko umetnost v svoj topos vključuje politiko, pa se ne oddaljuje svojemu bistvu – esteticizem in larpurlartizem sta z duhovno-zgodovinskega vidika presežena in kjer se danes pojavita, sta solzava in malodane smešna. V politiko je umetnost namreč neizbežno – četudi nasilno – potisnjena. Saj ostaja danes umetnost edini prostor, kjer se razkriva samonamenskost in agresivnost politike."

Odmislimo nerodnosti, ki bi jih danes opustil, in skušajmo gornje stavke brati v (tudi političnem) kontekstu časa, ko so nastali. Poanta, ki sem jo želel izpostaviti, je temeljila na dveh predpostavkah, ki bi ju

moral zaradi terminološke jasnosti najbrž nekoliko bolj izpostaviti. Prvič: razmerje med politiko in umetnostjo je nekaj zgodovinskega (pojem "politika" se nanaša, kot je razvidno, predvsem na aktualni režim). In drugič: to razmerje je obenem tudi nekaj nadzgodovinskega (pojem "politika" v tem smislu ni vezan na aktualni režim). Umetnost je – kot polje svobode in popolnosti – *a priori politična* v najširšem pomenu. Takšna pa je tudi v nekoliko ožjem, čeprav ne najožjem pomenu. Po eni strani nam to kaže na primer usoda velike, elitne umetnosti v totalitarnih, zlasti komunističnih sistemih (vsi totalitarizmi so protežirali populistično umetnost). Po drugi strani pa obstajajo tudi okoliščine, ko je sama realnost, iz katere umetnost črpa, politično tako enostransko (npr. v totalitarizmih in diktaturah) zaznamovana, da se to kaže tudi v umetnosti, ki svojo presežnostno funkcijo udejanja prav na podlagi umetniško oblikovane resničnosti. Takrat navadno tudi umetnik kot javna oseba prestopi meje umetniške ekskluzivnosti in postane – največkrat kot žrtev represije – politični subjekt.

Kot se mi kaže danes, so kriteriji za oceno, kdaj je nastopil trenutek za tak prestop – vsaj v (čeprav le formalni) parlamentarni demokraciji, kjer nikogar, še najmanj pa umetnika, zaradi svobode izražanja na primer ne morejo zapreti –, očitno lahko zelo različni, torej relativni, prepuščeni oceni posameznika. Kako torej ravnati v trenutku, ko družbena realnost ne ponuja takšnih razlogov za ta prestop, da bi bili – tako kot v diktaturah ali pri nas v prejšnjem sistemu – za vse (ali vsaj za zadostno večino) približno enako očitni in razvidni? Seveda po svoji vesti, ki je glede tega gotovo absolutni kriterij, vendar povsem subjektiven. Toda prav vera – priznam, morda res naivna – v presežno moč umetnosti tu ponuja možnost kriterija, ki – če že ni objektivni, vsaj – presega subjektivnost. Povsem stvarna in konkretna zgodovinska izkušnja namreč kaže, da umetnost, denimo literatura, vedno najbolj bistveno zazna resnico neke dobe. V tem smislu sama umetnost najbolj zanesljivo pokaže, kdaj je nastopil tak čas, saj ustvari oblike, v katerih je ne nazadnje prepoznavna tudi politična resnica trenutka. Umetnost ne postane politična na poziv; kot subtilna zaznavalka resnice sveta sama iz sebe zraste kot politična. Prav tu vidim v današnjem, gotovo res nihilističnem in zlasti v političnem kaosu težko preglednem svetu končno

tudi dodaten smisel tega, kar je morda nekoliko cinično mišljeno pod "poglabljanjem v literarne kanone", kar pa sam razumem kot zavzemanje za "čisto", se pravi, čim bolj *umetniško* literaturo. Resnico lahko resda dosegamo na različnih področjih. A prej ko v politiki se je - tudi tiste "politične" - nadejam v luči razprtosti umetniškega dela.

* * *

Toda umirimo za konec žogo in se od teh "visokih" besed spustimo k zmernejšim. Poanta tega razmišljanja je - kot je, upam, razvidno - nekako tale: literat se seveda lahko ukvarja s politikom. Prav kot literatu mu je nedvomno dana neka globlja subtilnost, ki mu tudi resnico družbene stvarnosti lahko omogoči uzreti na izjemno jasen način in pomaga zaznati njeno včasih skrito, drugič le zamolčano resnico. Toda prav zato, ker je *celostna osebnost*, to je takšna, ki v sebi zaobsega več razsežnosti, se njegova literarnost, s tem pa tudi tisti globlji uvid, ki je znamenje *presežnega*, izčrpa v njegovi literaturi. Ali sta prenosljivi tudi na njegovo javno politično delovanje, je bolj prepuščeno nekakšnemu naključju. (Lep primer je politični Cankar, ki je bil *kot umetnik* nedvomno *nezmotljiv*, ne pa tudi kot politik!) Politično delovanje zato zahteva od pisatelja, ki je obenem tudi razumnik, kritičen samopremislek. V tem samopremisleku bi moralo biti zaobseženo tudi tole, že večkrat omenjeno spoznanje: to, da je literat, mu v političnem delovanju ne podeljuje nikakršnega vzvišenega, posebnega, "sakralnega" poslanstva (več). Še manj ga (ali kogar koli) upravičuje, da takšno delovanje zahteva od drugih. V luči tega prispevka se podrejanje poslanstva literature politiki zdi celo problematično. Posebno problematično predvsem zato, ker je prav s tem morda značilen pojav nihilizma.

Da bi pokazali, zakaj, se znova vrnimo na začetek tega sestavka. Umetnost je (če povzamemo Janka Kosa) ob religiji in transcendenci tisto redko področje, ki nam omogoča pokukati čez rob tega sveta in za katero je - z drugimi besedami - značilno *preseganje*. Je torej polje, ki nikoli ne stavi na aktualne, politične učinke, ampak na globlje, presežne resnice, na katerih so utemeljene tudi vse te aktualnosti. Kot smo skušali pokazati, je ravno s tem posebno učinkovito "politična". Neposluh za pre-

sežnost umetnosti vodi v njeno marginalizacijo. Veselje nad tem, da se je tradicionalna moralna obveza, ki jo je nosila slovenska literatura, sprostila in se lahko literatura posveti sebi, je bila sprejeta ponekod z ogorčenjem, gotovo pa z nerazumevanjem. To nerazumevanje je dvojne narave. Prvič: nerazumevanje globlje političnosti umetnosti prav kot umetnosti, kot polja svobode, popolnosti, preseganja. In drugič: nespoštovanje tiste njene globoke polnosti, zaradi katere jo Janko Kos v omenjenem besedilu primerja s svetništvom in ljubeznijo, ki jo simbolizira Kristus. Ali s še konkretnjšim primerom: komaj razumljiva pozabljenost dejstva, da lahko iz "nepolnega" življenja pesnika, kot je bil denimo Gregor Strniša, zraste pesniški svet tako velike polnosti, kot je ne zmore doseči nobena politična dejavnost.

Tovrstna skepsa, nespoštovanje in pozabljenost so pravzaprav žalostna posledica prav tistega nihilizma, ki ga navidezno napadajo. Kot nejeverni Tomaž je ta skepsa zmožna vere le v tisto, kar otiplje s prstom. To, da čuti potrebo po zamenjavi umetnostnega diskurza s političnim, izraža njeno nevero v realno moč umetnosti. Nihče seveda naivno ne verjame, da lahko umetniška beseda na primer prekine bosansko vojno ali podobno. (Saj je tudi politična ne more!) Toda tak morebitni ugovor pomeni globoko nerazumevanje vloge umetnosti in načina njenega učinka; ta nikakor ni konkreten, na ta način "viden", transparenten, ampak deluje na globlje strukture, odpira vedno nova obzorja duha ter s tem vpliva na – denimo – "mentaliteto" oziroma splošnega duha, ki se potem kaže v vseh oblikah našega življenja.

Takšen pogled zahteva – kot pri vsaki stvari, ki presega imanenco tega sveta – nemara res neko vero. Prepirati se o veri je seveda še bolj nesmiselno kot prepirati se o okusih. Pa vendar je to globalno delovanje umetnosti – in njeno učinkovitost – mogoče tudi bolj "analitično" razumeti. V eseju *Sramežljivost zgodovine* navaja Borges, ki mu ni manjkalo ne vere ne vedenja, skoraj neopazno opombo iz Aristotelove *Poetike* o Ajshilu, ki je spremenil dramo tako, da je "povečal število igralcev od enega na dva". Borges nadaljuje: "Drama je bila eden izmed obredov kulta in, kot vsak ritual, izpostavljena nevarnosti, da ostane nespremenljiva. To bi se prav lahko zgodilo, vendar so nekega dne petsto let pred Kristusom Atenci začudeno in mogoče zgroženo (...) opazovali

nenapovedan nastop drugega igralca. Kaj so mislili, kaj natančno so čutili tistega dne neke davne pomladi, v tistem gledališču medene barve? (...) Nikoli ne bomo vedeli, ali je /Ajshil/ (vsaj nepopolno) zaslutil pomnljivost tistega prehoda od ena do dve, od enosti do množine in tako do neskončnosti. Drugi igralec je vpeljal dialog in neomejene možnosti odziva enih značajev na druge."

Poanta Borgesovega eseja je razvidna: neki na videz nepomemben, gotovo pa singularen dogodek ima v sebi v bistvu razsežnosti, ki delujejo tisočletja. Vsako novo takšno odkritje pomeni širjenje duha, s tem pa tudi širjenje obzorja v vseh človeških dejavnostih, tudi na primer znanostih, tudi v načinu našega religioznega življenja ipd. Tako deluje umetnost, ki s svojo ustvarjalnostjo širi nova duhovna obzorja in posledično vendarle bistveno (so)vpliva na celotno življenjsko področje. Gornjemu primeru bi v tem pogledu morda lahko dodali še enega. Sveti Avguštin poroča, da je nekega dne začudeno opazoval (svetega) Ambrozija, ki "so mu le oči pobirale vrstice, mu je le srce prodiralo v vsebino, glas in jezik pa sta mirovala". Dogodek kot tak je na prvi pogled skrajno marginalen; pa vendar je v resnici zgodovinski in izjemno daljnosežen: Avguštin je bil priča "tihemu" branju, tehniki, ki je bila v tistem času skrajno redka in nenavadna, vendar je izjemno vplivala na človekovo duhovnost na sploh, saj je sopovzročila obrat v notranjost, imanenco, v tisti način duhovnega življenja, ki zaznamuje tudi sodobnika. Prav tak primer, opisujoč na videz droben, domala neopazen dogodek, na katerega sploh nismo pozorni, a ima epohalne razsežnosti, je nemara najboljša prisposodbična ponazoritev načina, na katerega "na dolgi rok" deluje umetnost.

* * *

Absolutizacija politike – sicer prikrita za globokimi besedami o zgodovinski odgovornosti in dolžnosti vsakega posameznika –, kakršni smo včasih danes priča na Slovenskem zlasti ob vprašanju vloge intelektualca, pa tudi literata (umetnika), je *resnično* znamenje nihilizma. Je namreč posledica tiste estetizacije politike, ki sodi v okvir – po besedah Janeza Strehovca – *demonskega estetskega*. Seveda tudi nasprotna skrajnost verjetno ni ustrezna. Politike najbrž ni pametno demonizirati in je

odmisli iz stvarnosti, ki jo živimo. Toda človeku, ki je, denimo, v svoji težnji k absolutnemu deležen *polnega* in *celostnega* življenja, jo je neprimerno postavljati kot tisto, brez česar je za to polnost prikrajšan. Zatrjevanje, da je za polno življenje potrebno intelektualno angažiranje v politiki, je pravzaprav smešno s stališča tistega, ki takšno življenje živi tudi brez tega. S stališča človeka, ki je svoje življenje posvetil Bogu, na primer. Ali s stališča koga, ki najde to polnost v ljubezni ter jo razdaja ljubljenim osebam in jo prejema od njih. Ali s stališča avanturista, denimo alpinista, ki se mu zdi politika podobno nerealno, od konkretne življenjske stvarnosti povsem odtrgano početje kot apologetom političnega angažmaja "zgolj-literatura".

Ta prispevek naj sklenem s stavki, ki se mi zdijo zdaj skoraj nekoliko evforični in literarno ambiciozni, ki pa so bili najprej napisani stavki tega dolgega prispevka in – v nekoliko drugačnem jeziku, kot sem ga uporabil v besedilu – izpovedujejo temeljno občutje, iz katerega sem snoval ta esej. Takole se glasijo: *Na začetku evropske poezije stoji slepi pesnik Homer. Ne vem, ali je poezijo zakrivila njegova slepota. Zdi pa se mi, da nas neka druga slepota, slepota za globljo moč poezije, danes mnogo bolj kot znane Heglove besede znova postavlja pred vprašanje o koncu umetnosti.*